

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА ЗАНЕДБАНІСТЬ У ДИТЯЧОМУ ВІЦІ

УДК: 152.26

Будіянський М. Ф., Фрунзе О. В.

Соціально-психологічна та педагогічна занедбаність як відсутність запасу знань та слабке володіння засобами та прийомами їх придбання. Реабілітація як можливість виправлення та соціально-психологічної релаксації.

Ключові слова: соціальна занедбаність, виправлення, корекція, релаксація.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ЗАПУЩЕННОСТЬ В ДЕТСКОМ ВОЗРАСТЕ

Будиянский Н. Ф., Фрунзе Е. В.

Социально-психологическая и педагогическая запущенность как отсутствие запаса знаний и слабое владение способами и приемами их приобретения. Реабилитация как возможность исправления и социально-психологической релаксации.

Ключевые слова: социальная запущенность, исправление, коррекция, релаксация.

SOCIAL, PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF NEGLECTING CHILDREN

*Budiyasnskiy Nikolai,
Frunze Elena*

Social, psychological and pedagogical aspects of neglecting children as lack of their knowledge and bad command of methods and techniques of acquiring those.

Rehabilitation as an opportunity to correct this and acquire social and psychological relaxation.

Key words: *social security, reformation, correction, relaxation.*

Соціально-педагогічна занедбаність - це стан особистості дитини, який проявляється у несформованості в неї властивостей суб'єкта діяльності, спілкування, самосвідомості та концентровано виражається у порушеному образі «Я». Цей стан пов'язаний з соціально-педагогічними умовами, в яких розвивається дитина; з одного боку, вона повинна мати не дитячу соціальну активність, з іншого боку - виховне оточення стримує її (1).

Соціальна занедбаність формується під впливом відповідного фактору, який, заломлюючись у конкретній ситуації розвитку дитини, викликає певні деформації її особистості. Основними проявами соціальної занедбаності у дитячому віці є нерозвиненість соціально-комунікативних якостей та властивостей особистості, низька здатність до соціальної рефлексії, складнощі в оволодінні соціальними ролями. Соціальна занедбаність протилежна вихованості як певному рівню розвитку соціально значущих властивостей та якостей особистості, стаючи тим самим основою важковихованості та соціальної дезадаптації дитини.

Педагогічна занедбаність передусім зумовлена недоліками освітньо-виховної роботи, наслідком яких є несформованість дитини як суб'єкта навчально-пізнавальної, ігрової та інших видів діяльності. Її проявами слід вважати важковихованість та важконавчованість, тобто саме педагогічні труднощі дитини та слабковиражену індивідуальність у навчально-пізнавальному процесі. У молодших школярів неспроможність у навчанні демонструється як нерозвиненість навчально-пізнавальної мотивації, вони не усвідомлюють цілі навчання та смислу навчальної діяльності, навчально-пізнавальна активність розвинена недостатньо. Педагогічна занедбаність - це стан, протилежний розвиненості, освіченості (навченості): відсутність необхідного запасу знань, слабе володіння засобами та прийомами їх надбання та нерозвиненість навчально-пізнавальних мотивів.

Соціальний та педагогічний аспекти занедбаності взаємопов'язані та взаємообумовлені. Загальносоціальні вміння та навички переносяться в гру та навчання, допомагаючи оволодіти ними. Неуспішність в діяльності, ненавченість, неосвіченість, у тому числі неволодіння знаннями соціально-етичного характеру, впливають на рівень соціального розвитку дитини, її адаптацію у школі, поміж друзів. Зовнішніми причинами соціальної та педагогічної занедбаності у дитячому віці є дефекти сімейного виховання, на які нашаровуються недоліки та прорахунки у освітньо-виховній роботі в дитячому садку та школі, зокрема дегуманізація педагогічного процесу та сімейного виховання. Внутрішніми причинами виникнення та розвитку занедбаності дітей можуть бути індивідуальні психофізіологічні та особистісні особливості дити-

ни: генотип, стан здоров'я, домінуючі психоемоційні стани, внутрішня позиція, рівень активності у взаємодії з оточуючими та ін. (5).

В якості критеріїв для оцінки соціально-педагогічної ситуації розвитку дитини вона прийняла наступні параметри:

- характер виховного оточення: а) орієнтоване на дитину, повне, стабільне, що впливає позитивно; б) нестійке по відношенню до дитини, неповне (повне) нестабільне, що впливає суперечливо; в) байдуже до дитини, неповне (повне), стабільне, (нестабільне), дезорганізуюче; г) вороже до дитини, неповне (повне), нестабільне, що впливає на дитину негативно;

- характер виховально-освітньої роботи з дільми: а) особистісно-орієнтований, розвиваючий, ефективний; б) ціле-раціональний, репродуктивно-адаптивний, що досягає цілі шляхом особистісних жертв; в) анонімний, інформаційно-репродуктивний, не ефективний;

- характер внутрішньої позиції дитини: а) взаємодія (відносна незалежність, стійкість, опірність); б) протидія (гіпернезалежність, впертість, негативізм, важковиховуваність); в) бездіяльність (гіпернезалежність, нестійкість, податливість);

Дитина проходить крізь 3 стабільні виховні середовища: сім'ю, дитячий садок та школу. І кожне середовище створює масу соціально-педагогічних ситуацій для її розвитку, які по-різному відображаються на результатах останнього.

Однак у кожному виховному середовищі можливо виділити безліч соціально-педагогічних ситуацій, які по-різному впливають на стан занедбаності. Зупинимось на найважливіших з них. Умовно позначимо їх як ситуації "взаємної байдужості", "однобічної симпатії", "взаємної агресії", "пригнічення активності дитини", "інфантилізації дитини".

Подібні ситуації можуть виникнути і в сім'ї, і в дитячому садку, і в школі. Взаємна байдужість та взаємна агресія дорослого та дитини, як правило, породжують глибоку соціально-педагогічну занедбаність. Ситуація, тобто позитивне, зацікавлене (чи нестійке) відношення вихователів до дитини, їх прагнення врахувати його індивідуально-особистісні особливості, подолати дисгармонії у його розвитку при сильній протидії дитини, призводить до так званої кількісної динаміки занедбаності. У поведінці дитини продовжують накопичуватися негативні звички, її вчинки все більш не відповідають соціальним очікуванням. Придушення активності дитини, її інфантильність призводять до якісних змін у формуванні дитини як суб'єкта пізнання, діяльності, спілкування та самосвідомості. Це можна назвати якісною динамікою соціально-педагогічної занедбаності.

Таким чином, соціально-педагогічна та психологічна занедбаність є тривалий та несприятливий для розвитку особистості дитини стан, пов'язаний з недостатнім, суперечливим чи негативним впливом на неї соціального мікросередовища (зовнішні обставини), який переломлюється через внутрішні умови. Соціально-педагогічна занедбаність бере початок у ранньому дитинстві приблизно з трьохрічного віку, тобто співпадає з початком розвитку самосвідомості дитини, її узгодженості з правилами поведінки та нормативної діяльності. У несприятливій ситуації розвитку ознаки та прояви занедбаності накопичуються та переходять у якісне утворення – симптомо-комплекси. Про-

являються вони спочатку в поведінці дитини, не зачіпаючи її особистості, що знаходиться на стадії становлення (дошкільне дитинство). У подальшому занедбаність розповсюджується на особистісний рівень.

У молодшому шкільному віці у зв'язку з переходом до навчання головну роль у розвитку занедбаності починають грати шкільні фактори: непосильність вимог, перенавантаження навчальними завданнями, негативна оцінка результатів навчання, методика негативного стимулювання поведінки та ін. Виникає дидактична занедбаність. У цьому разі при наявності неблагополучної ситуації в сім'ї, дитячому садку та школі задіяні усі особистісні структури, починають складатися дисгармонії психосоціального розвитку дитини, порушуються процеси формування самосвідомості особистості, гальмується розвиток її суб'єктивних якостей. Як наслідок, дитина стає соціально дезадаптованою. Вихід із цієї ситуації можливий лише при зміні методів виховання та навчання дитини, при соціальній роботі з нею. У залежності від характеру динаміки, вираженості ознак, рівня адаптації до середовища та рівня оволодіння соціально значущою діяльністю можна виділити латентну, початкову та виражену ступінь соціально-педагогічної та психологічної занедбаності дитини.

При визначенні ступеню соціально-педагогічної занедбаності можливо орієнтуватися на такі критерії: характер динаміки занедбаності (кількісна, якісна, інтегративна), вираженість ознак занедбаності (нерозвиненість соціально-комунікативних якостей, низька здібність до соціальної рефлексії, труднощі в оволодінні соціальними ролями, загальна неосвіченість (ненаучуваність, нерозвиненість), рівень адаптації до середовища (сім'я, школа, дитячий садок, неформальна група однолітків) та рівень оволодіння соціально значущою діяльністю (рольова гра, навчання) (3).

Латентна (легка) ступінь занедбаності характеризується кількісною динамікою, незначними відхиленнями в соціальному та моральному розвитку дитини, які важко розрізнити від вікових виявлень (криз). У неї (у дитини) як у особистості переважають позитивні якості; негативні якості однорідні за своїм складом, тоді як викликаються під впливом якогось одного домінуючого негативного фактору, найчастіше сімейного; ступінь прояву ознак занедбаності слабка та середня, характер прояву епізодичний ситуативний. Дитина добре почувається в сім'ї та намагається адаптуватися в групі однолітків. Ставлення до навчання невиражене, виявляються перші симптоми неспівності через відставання у розвитку психічних процесів, яке починає проявлятися за відсутності відповідного віку рівню знань, вмінь та навичок, нестачі соціального досвіду (3).

Початкова (середня) ступінь - це заглиблення відхилень в соціальному та моральному розвитку дитини.

Виражена ступінь занедбаності - кількісна динаміка переходить у якісну. Позитивні властивості особистості, що не підкріплюються в процесі спільної діяльності та спілкування з дорослими й однолітками, гублять свою глибину, проявляються все слабкіше. Ознаки занедбаності, що демонструються як зовнішні симптоми поведінки, навпаки, набувають більш суттєвого характеру. Вони формуються вже під впливом ряду факторів, проявляються різнопланово, в певних ситуаціях. Відношення до навчальної діяльності байдуже.

Явно виявляється неспроможність дитини в якості суб'єкта діяльності, в силу якої вона поступово виштовхується з формальних дитячих спільнот. Погіршуються її стосунки в сім'ї.

Таким чином, соціально-педагогічна занедбаність виникає там, де не створюються умови для повноцінної соціалізації та індивідуалізації особистості дитини: оточуюче мікросередовище, передусім батьки та педагоги, негативно впливає на дитину як суб'єкта власного життя: вона не отримує достатньої свободи для прояву своєї активності у взаємодії з предметним та соціальним середовищем. Психологічним механізмом соціально-педагогічної занедбаності дітей є гіперобсесія, яке виражається в посиленні позиції «не такий, як усі», виникненні психологічної незахищеності дитини і пов'язаних з нею захисних форм поведінки, передусім, агресивних.

Особистість соціально та педагогічно занедбаної дитини характеризується нерозвиненістю властивостей суб'єкта спілкування, діяльності та самосвідомості й відповідною їм неадекватною активністю у взаємодії з оточенням. Суб'єктивно ці особливості особистості переживаються занедбаною дитиною як особливий образ-Я і виражаються в неадекватній самооцінці та невдоволеності. Головне протиріччя занедбаної дитини полягає у її прагненні до прийняття та визнання, успіху як базової потреби особистості та соціальної дезадаптації. Нерозв'язність цього протиріччя, з одного боку, викликає внутрішню та зовнішню конфліктність дитини, компенсаторно-захисні реакції, а з іншого - посилює її недоліки, призводить до виникнення комплексу неповноцінності.

Соціально та педагогічно занедбані молодші школярі, як правило, характеризуються неадекватною самооцінкою – або завищеною, або заниженою. Вони менш соціально пристосовані, відрізняються недовірливістю, надмірною образливістю, слабкою інтуїцією в міжособистісних стосунках, в їх поведінці часто спостерігаються негативізм, впертість, егоцентризм. Занедбані діти виконують запропоновані вчителем завдання, використовуючи лише конкретно-ситуаційні ознаки, примітивно підходять до рішення своїх проблем. У них погана увага, швидка втомлюваність. Вони реагують на свої невдачі, невпевнені у собі, відрізняються нестійким настроєм, важко адаптуються до нових умов.

Виявлені значні розбіжності у рівні збудженості та гіперактивності, що виражаються у слабкій концентрації уваги, підвищеному моторному неспокої Я, що відволікається, відсутності страху у ситуаціях підвищеного ризику, ігноруванні соціальних вимог та культурних норм поведінки.

У стосунках з дорослими занедбані діти чутливі до погрози, сором'язливі, боязкі. Вони легко виводяться зі стану рівноваги, наповнені передчуттям невдач, часто мають знижений настрій, проте відмічається надлишок спонукань, які знаходять розрядку в практичній діяльності. Занедбана дитина намагається компенсувати своє становище агресивністю, схильністю до ризикованих вчинків з метою привернути до себе увагу. Однак невдоволеність її основних потреб – бути особистістю (для молодших школярів – це потреба бути гарним школярем) та бути прийнятою (сильною, здоровою та вродливою) руйнуюче впливає на неї.

Занедбані молодші школярі надмірно чутливі до ставлення оточуючих, причому ставлення дорослих до себе вони пов'язують в першу чергу з діяль-

ністю вчителя, що їх оцінює («поганий учень», «погана успішність», «нерозумний», «слабо вчиться» та ін.)

Звичайні діти, орієнтуючись на позитивні оцінки дорослих (молодець, розумниця/розумник) їх нової діяльності – навчання, по-перше, виділяють ці характеристики як основні, по-друге, позитивно оцінюють ці якості у собі («Я розумний і хочу бути ще розумнішим, як наша вчителька»). Позиція гарного учня, що вмє та бажає підкорятися, сумлінного, акуратного сприяє врівноваженості дитини та зумовлює, з одного боку, її відкритість по відношенню до світу, а з іншого - стриманість та високий самоконтроль.

Занедбана дитина відчуває себе нерозумним, поганим учнем, якого не приймають та не люблять оточуючі. Ці почуття підвищують тривожність дітей, роблять їх соціально боязкими, знижують рівень їх зазіхань на успіх.

Суб'єкт спілкування – це індивід, що має розвинені комунікативні потреби, соціально значущі якості, який володіє знаннями соціально-етичного характеру та здібністю до взаємодії. Молодший школяр як суб'єкт спілкування характеризується активністю, здатністю до самооцінки, певним соціальним статусом та рівнем адаптації у групі однолітків.

У занедбаних молодших школярів проглядаються тенденції нерозуміння з боку оточуючих, незадоволеної потреби у визнанні, складнощів у спілкуванні, суперечливого відношення до себе та оточуючих. При цьому у дитини виникають негативні емоційні стани: загальна психічна напруга, емоційна нестабільність, емоційне розгальмування чи загальмування (4).

Становлення молодшого школяра як суб'єкта спілкування залежить від взаємин з вчителем, від ставлення дитини до навчальної діяльності та рівня розвитку його соціально-комунікативних якостей та властивостей особистості.

Занедбана дитина безуспішно намагається різними неадекватними засобами домогтися соціального визнання, а в результаті опиняється у стані відторгнутості. Вона (дитина) характеризується постійним почуттям провини, що виникає в силу шкільної неуспішності та неадекватної самооцінки. У цих дітей часто виникає протиріччя між нереальним рівнем зазіхань та недовірою до себе, своїх можливостей у навчанні, яке розповсюджується і на ставлення дитини до оточуючих.

Порушення спонукального компоненту комунікативної активності (дисгармонія мотивів) пов'язані з соціальною нерозвиненістю дитини, яка її породжує її неадекватну поведінку. Постійні поведінкові реакції дитини є виходом з глухого кула – хронічного стану психологічного дискомфорту, нерозвиненість, неадекватна поведінка, низька здібність до соціальної релаксації зумовлюють низький статус дитини в класі.

Основні напрямки соціальної роботи із занедбаними дітьми зумовлюються проблемами, що виникають в процесі навчання та виховання дітей, без розв'язання яких складно домогтися гарних результатів. Хоча напрямки роботи зафіксовані у кваліфікаційній характеристиці соціального педагога, на практиці їх коло значно ширше. Це пояснюється необхідністю співробітництва всіх, хто виховує та навчає дитину: вчителів, класного керівника, адміністрації, батьків, найближчих родичів, а іноді й інших осіб, що виховують за посадою чи з почуття людської солідарності. Можна виділити наступні основні напрямки соціально-педагогічної роботи в освітньому закладі:

поняття «реабілітація» використовується як в психологічному, так і в соціально-педагогічному аспекті. Соціально-психологічна реабілітація – комплекс медичних, педагогічних, професійних, психологічних заходів, спрямованих на відновлення здоров'я та працездатності осіб з обмеженнями в результаті перенесених захворювань і травм, а також іншими фізичними і психічними обмеженими можливостями.

Література

1. Асмолов А.Г. Личность как предмет психологического исследования / А.Г. Асмолов – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1984. – 105 с.
2. Антонян Ю.М. Преступность и психические аномалии / Ю.М. Антонян, С.В. Бородин - М., 1987.
3. Алемаскин М.А. Особенности воспитательной работы с педагогически запущенными учащимися в средних профтехучилищах: Метод. рекомендации / М.А. Алемаскин, Т.А. Морозова, Гос.ком. СССР по ПТО. – М., 1986.
4. Башкатов И.Л. Социально-психологические особенности развития криминогенных групп подростков / И.Л. Башкатов Психология и профилактика асоциального поведения несовершеннолетних //Под ред. С.А. Беличевой. Сборник научных трудов. – Тюмень, 1985. – С. 45-55.
5. Братусь Б.С. Психология, клиника и профилактика раннего алкоголизма / Борис Сергеевич Братусь, Павел Иванович Сидоров - М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1984. – 144 с.
6. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве. Нормы и отклонения / Г.М. Бреслав (Образование. Пед. науки: ОПН. Пед. психология) – М.: Педагогика, 1990. – 140 с.
7. Божович Л.И. Личность и её формирования в детском возрасте / Л.И. Божович. Психол. исследование / М: «Просвещение», 1968. – 464 с.
8. Будіанський М.Ф. Кримінальна психологія / Микола Федорович Будіанський – Навч. посібн. Одеськ. нац. юрид. академія. – Одеса: - Фенікс, 2003. – 229 с. – іл.
9. Васильев В.Л. Юридическая психология / В.Л. Васильев (Серия «Мастер психологии») – СПб.: Питер, Пресс, 1997. – 656 с.: ил.
10. Пирожков В.Ф. Криминальная психология / В.Ф. Пирожков – М., 2001.
11. Спиваковская А.С. Профилактика детских неврозов. Комплексная психологическая коррекция / А.С. Спиваковская – М., 2008.